

УДК 37.013.3(437.1)(091)(043.5)

Віра Новосад

ДО ПИТАННЯ ІСТОРИОГРАФІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАНСОФІЧНОЇ ОСВІТИ Я.А.КОМЕНСЬКОГО

Проаналізовано деякі аспекти історіографії досліджень ідей пансофії, пансофічної освіти Я. А. Коменського через звернення до наукових розвідок Д. Чижевського – відомого філософа, славіста, історика літератури, педагога, який інтенсивно займався вивченням його творчості, відкрив людству втрачений твір чеського педагога «Загальна порада про виправлення людських справ». Акцентовано увагу на аналізі праць Д. Чижевського, в яких розкрито філософсько-педагогічні засади пансофічних ідей Я. А. Коменського, їхня універсальна мудрість. Зроблена спроба реценції ідеї тринітарності пансофічного знання, її компаративістського потенціалу, що активно студіюється сучасними науковцям.

Ключові слова: історіографія, коменіологія, компаративізм, пансофія, пансофічна освіта, універсальна мудрість, реценція.

Some aspects of the historiography of the research of Comenius's ideas on pansophy and pansophy education through the appeal to scientific works of D. Chyzhevskiy have been analyzed. D. Chyzhevskiy is a well-known philosopher, slavist, a historian of literature, a teacher who has intensively studied the works of Comenius, discovered to mankind the lost work of the Czech teacher «General Advice to Correct Human Affairs». The attention is focused on the analysis of the works of D. Chyzhevskiy, in which the philosophical and pedagogical fundamentals of the Comenius's pansophical ideas and, their universal wisdom have been revealed. They also have been characterized through the prism of the system analysis of the cognitive potential of a human, reflected in his three «steps of wisdom» – the theory (rules of knowledge of the surrounding world), practice (the ability to find out the meaning of activity, to make parts of the whole), hersis (application of the acquired knowledge). D. Chyzhevskiy quite rightly generalizes that Comenius's knowledge is sensual and consists of the following components: external sensation (objects and things that surround the personality), internal perception (the images that a person reproduces) and the intimate feeling (innate instincts and abilities of a person). It is generalized that in the pansophical ideas of the Czech teacher, the focus is on creating a connection between knowledge and universal human values, the formation of the life path of an individual through the prism of the improvement of society.

An attempt has been made to accept the ideas of the Trinitarians of pansophical knowledge, its comparative potential, which is actively studied by

modern scholars. The author stresses on the fact that: «the idea of Trinitarianism is the key, unifying into a single whole a philosophical understanding of the meaning of life and the educational ideas of a great Czech teacher. It also provides comparativism in the interpretation of his teaching and its expediency in various socio-economic conditions of society's development».

Keywords: *historiography, comenology, comparativism, pansophy, pansophical education, universal wisdom, receptio.*

У сучасних умовах актуалізується значущість педагогічних, історико-культурологічних, філософських, суспільних поглядів науковців минулих століть, їх інтерпретація, долучення до сучасного історико-педагогічного дискурсу у контексті конструктивного розвитку української історико-педагогічної науки. Доцільність звернення до наукової спадщини видатного чеського педагога Я. А. Коменського зумовлена об'єктивною необхідністю розглянути її теоретико-методологічні, концептуальні засади в часовому вимірі, досягнути надбання української гуманістики та інтегрувати їх до світового історико-педагогічного процесу.

Аналіз досліджень (Н. Гончаров, Я. Ісаєвич, Д. Лордкіпанідзе, С. Марчукова, Б. Мітюров, М. Суділовська, Л. Фадеева та ін.) засвідчує різноаспектність історико-педагогічних студій реконструювання і рецепції наукового доробку Я. А. Коменського. Однак, попри це багато аспектів дослідження його спадщини залишаються нерозкритими, і зокрема ідеї пансофічної освіти, які посідають особливе місце серед педагогічних ідей, що визначають «позачасовий характер інваріантного ядра педагогічного знання» (С. Марчукова). Відтак, «історія коменіології, – стверджує Е. Дніпров, – виразно відображає історичний рух самої педагогіки як науки. І тому аналіз шляху, пройденого коменіологією, суттєво важливий для відтворення історії цієї науки» [1]. Це, вочевидь, актуалізує звернення до історіографічного контексту дослідження пансофії Я. А. Коменського.

Мета статті – проаналізувати деякі аспекти історіографії досліджень ідей пансофії, пансофічної освіти Я. А. Коменського.

Передусім, звертаємо увагу на те, що поняття «історіографія» у Новому тлумачному словнику української мови трактується як: 1) наука, що вивчає розвиток і нагромадження знань з історії суспільства, а також історичні джерела; 2) сукупність історичних творів, що стосуються певного періоду або якої-небудь проблеми; історична бібліографія [2, с. 199].

Як слушно відзначає Н. Гупан, педагогічна історіографія є відносно новим напрямком наукових зацікавлень істориків педагогіки, якому передував період накопичення праць історіографічного характеру [3, с. 42], які саме й визначили розвиток педагогічної історіографії як нагальну потребу часу, як спосіб самопізнання історії педагогіки, її умов та потреб у саморозвитку.

Історіографічне дослідження розвитку пансофічних ідей Я. А. Коменського зумовлює, насамперед, звернутися до наукових розвідок Д. Чижевського – відомого філософа, славіста, історика літератури, педагога, який інтенсивно займався вивченням його творчості і, по суті, відкрив людству втрачений твір чеського педагога «Загальна порада про виправлення людських справ», над яким він працював понад 25 років.

Визначною науковою знахідкою Д. Чижевського було відкриття «Lexicon reale pansophicum» (Словник реальної пансофії), де подано змістовний список слів і гасел, які використовувалися у самому творі «Загальна порада...», позаяк мета словника – вивільнити об'ємний текст твору від тлумачень та роз'яснень різних понять і явищ та систематизувати науково-категоріальний апарат [4, с. 118].

Знайдений пансофічний словник, за твердженням автора, є «свідченням того, що пансофічні плани Я. А. Коменського вели не тільки до системного наукового написання «Загальної поради», але й до написання універсальної праці енциклопедичного характеру» [5, с. 103].

Слід згадати також і два інші рукописи, знайдені Д. Чижевським – це, власне, невідомі частини «Загальної поради...», оскільки, як стверджує М. Суділовська, до цього часу (кінець 1935 р. – авт.) науковцям були відомі тільки дві частини твору – «Панегерзія» та «Панаугія», що загалом складається з семи частин, де поетапно подано поради щодо реформування суспільства в цілому. Так, «Панегерзія» – пробудження – вступна частина твору, що має на меті мотивувати (підштовхнути) людство до суспільних реформ. Наступною частиною є «Панаугія» – загальне розуміння, усвідомлення. Далі йде «Пансофія», тобто всезагальна мудрість, підготовка до всезагального знання. Провідну частину твору займає «Пампедія», яка асоціюється із загальним вихованням, що, на відміну від думок, висловлених у «Великій дидактиці», повинно тривати упродовж усього життя людини. У «Панглотії» увагу зосереджено на культурі мови, створенні універсальної мови, у межах якої розвивалися б і інші національні мови. «Панортозія» стосується питань організації релігійного, політичного та наукового життя суспільства. Остання частина твору – «Панутезія» – присвячена демонстрації способу реформування суспільства. У своїй статті Д. Чижевський відмічає, що серед знайдених рукописів бракує саме останньої частини твору – «Панутезії» [6, с. 355].

Ми солідарні з думкою дослідниці, що у заключній частині своєї розвідки Д. Чижевський підкреслює необхідність аналізу педагогічних поглядів Я. А. Коменського та їх інтерпретації у контексті пансофічних ідей, оскільки саме у «Загальній пораді...» яскраво виражено переплетіння філософсько-педагогічного й релігійного змісту його концепції про виправлення світу [4, с. 119].

Копіткі пошуки Д. Чижевським творів чеського дидакта підтверджують такі факти: «При моїй подальшій роботі з книжковими фондами

бібліотеки Фонду ім. Франке (вони налічують приблизно 35 000 екземплярів) повсюдно виринали інші твори Коменського. Частина їх належала власне бібліотеці Франке; частина ж – бібліотеці німецького «фанатика» Ф. Бреклінга, яку Франке міг здобути після його смерті в Голландії. Саме у бібліотеці Бреклінга я знайшов уже надруковану Панаугію (друк на фоліях) та Панутезію, в якій бракувало декількох останніх сторінок» [7, с. 205].

Заслужують на увагу також коменіологічні студії Д. Чижевського, присвячені більш глибокому аналізу окремих частин «Загальної поради». Так, у 1940 році учений опублікував статтю «Галльські рукописи творів Я. А. Коменського», де значну увагу звернув на вивчення «Пансофії» Я. А. Коменського [4].

За Я. А. Коменським, пансофія – це пізнання природи людини, що полягає як у внутрішньому, так і зовнішньому осягненні особистості, де людина є вершиною розвитку природи, яка творить разом з Богом три пансофічні світи: творчості, моральності й духовності. Тобто, людина постає вільною безкінечною сутністю, що творить сама себе та є вільною від усіх догм.

Д. Чижевський відзначає універсальну мудрість Я. А. Коменського, що розкривається крізь призму системного аналізу пізнавального потенціалу людини, відображеного у його трьох «сходинах мудрості» – *теорії* (правила пізнання оточуючого світу), *практиці* (вміння з'ясувати сенс діяльності, скласти з частин єдине ціле), *хресисі* (застосування засвоєного знання) [5, с. 91]. При цьому основним засобом пізнання слугує розум людини, який формується з пам'яті, «вродженого» розуму та судження. Однак логічним розумовим операціям передують почуття і відчуття людини. Відтак, Д. Чижевський цілком слушно узагальнює, що в Я. А. Коменського пізнання є чуттєвим та складається з таких компонентів, як: *зовнішнє відчуття* (предмети і речі, що оточують особистість), *внутрішнє сприйняття* (образи, які людина відтворює) та *сокровенне почуття* (природжені інстинкти та здібності людини). Саме з таких позицій можна стверджувати, що у пансофічних ідеях чеського педагога концентрується увага на створенні зв'язку між знаннями та загальнолюдськими цінностями, формуванні життєвого шляху окремої особистості крізь призму вдосконалення суспільства.

Універсалізм Я. А. Коменського, ідеї тринітарності пансофічного знання, її компаративістський потенціал активно студіюються сучасними науковцями (В. Вихрущ, Г. Джибладзе, В. Кукушин, С. Марчукова, К. Нипков та ін.), які підкреслюють, що «саме ідея тринітарності у його працях є ключовою, об'єднуючою в єдине ціле філософське осмислення сенсу життя та освітні ідеї великого чеського педагога. Саме вона забезпечує компаративізм у тлумаченні його вчення та їх доцільність у різних соціально-економічних умовах розвитку суспільства» [8, с. 41].

Видається вартісною позиція К. Нипкова, висловлена у книзі «Ян Амос Коменський сьогодні», де на основі компаративістського аналізу «вічного архетипу» чеського педагога розкривається тринітарна структура сучасного пансофічного знання: «Пансофічне знання, про яке писав Коменський, будується на трьох запитаннях: Що це є? Завдяки чому усе виникло? Для чого воно? Як можна застосувати таку структуру до сучасного життя, до сучасної освіти? На запитання «Що це є?» дамо відповідь таким чином: є особисте і суспільне життя з його проблемами і завданнями. Слово «життя» стає, таким чином, провідною категорією; воно створює перспективу інтеграції майже усіх навчальних завдань. Друге питання Коменіуса – «Завдяки чому усе виникло?» – слід ставити і у донауковій, і у спеціальній науковій площині. Учні усвідомлюють і цінності «надпредметного викладання», вимоги про уведення якого стають сьогодні усе більш актуальними». Питання, які ставляться в межах шкільних предметів, тепер знову переходять у площину світу, в якому ми живемо. Висхідна проблема знову підхоплюється загальним ходом думки, але тепер з метою подальшої інтеграції. Запитання звучить таким чином: що нового внесла вузькоспеціальна точка зору? Чи ми тепер насправді знаємо більше? Якими є наслідки для окремо взятих людей, для держави та суспільства? Чи варто змінювати наші звичні думки? Наскільки це можливо? Що заважає більшості дорослих людей учитися? Як подолати апатію? На цьому рівні загальний напрям обумовлює третє запитання Я. А. Коменського: «Для чого все призначено? У зв'язку з цим із усією серйозністю обговорюються етичні аспекти. Викладання пов'язується із вихованням. У центрі тепер, як і у Коменіуса, «покладена на людину справа». Науки служать життю і становленню людини, а не навпаки» [9]. Отже, цілком правомірно стверджувати, що пансофічне знання, ідея пансофії загалом шляхом їх компаративістського аналізу може допомогти подолати кризу змісту освіти.

Вартує уваги інтерпретація В. Кукушиним тринітарності концепції Я. А. Коменського щодо організації процесу навчання, а отже, – забезпечення компаративістської складової системи сучасної освіти: «Я. А. Коменський більше трьох століть тому писав, що «...все будується за числом, мірою і вагою». Універсальність такої формули для побудови будь-якого об'єкта є очевидною. Щодо моделі освітнього середовища можна сказати, що «число» означає контингент учасників взаємодії, «міра» передбачає їх оптимальне спілкування, а «вага» вказує на тривалість і стійкість такої форми спілкування». Для того, щоб освітня модель діяла, необхідно розробляти її змістову сторону, тому у будь-якому навчальному закладі велику увагу слід приділяти середовищу» [10, с. 124–125].

Отже, вивчення та історіографічний аналіз, студіювання ідей пансофічної освіти Я. А. Коменського сприяє цілісному осмисленню рецепції його спадщини, виявляє нові напрямки наукових пошуків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Днепров Э. Д. Я. А. Коменский в отечественной историографии советского периода: основные тенденции изучения. *Человек – культура – общество в концепции Яна Амоса Коменского: материалы Междун. симпозиума к 400-летию со дня рождения Я. А. Коменского.* М., 1997. С. 296.
2. Новий тлумачний словник української мови: у 4-х т. / [уклад. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко]. К.: Аконт, 1999. Т. 2. 910 с.
3. Гупан Н. Проблеми історіографічного висвітлення розвитку вітчизняної історико-педагогічної науки. *Шлях освіти.* 2002. № 2. С. 42–45.
4. Čyževskýj D. Ztracené části Pansofie Komenského nalezeny. *Slovo a slovesnost.* 1935. Ročník 1. Číslo 2. S. 118–119.
5. Čyževskyj D. Hallské rukopisy děl J. A. Komenského. *Archiv pro bádání i životě J. A. Komenského.* Brno, 1940. Sešit 15. S. 85–107.
6. Суділовська М. М. Педагогічна спадщина Я. А. Коменського в оцінках Д. Чижевського. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології.* 2015. № 6(50). С. 352–359.
7. Чижевський Д. Філософські твори: у 4-х т. / під заг. ред. В. Лісового. К.: Смолоскип, 2005. Т. 3. 456 с.
8. Вихрущ В., Ковальчук Л. Пансофія Я. А. Коменського як основа забезпечення компаративістського підходу в історії дидактики. *Проблеми підготовки сучасного вчителя.* 2013. № 8(Ч.2). С. 38–45.
9. Нипков К. Э. Ян Коменский сегодня. СПб: Глагол, 1995. 103 с.
10. Кукушин В. С. Общие основы педагогики. Ростов на Дону: изд. Центр «МарТ», 2002. 224 с.